

ALEVİ-BEKTAŞI İNANÇ BELLEĞİNİN SOSYAL MEDYAYLA İMTİHANI: YOUTUBE'DAKİ SEMAH KAYITLARI

THE TRIAL OF ALEVI-BEKTASHI'S COLLECTIVE FAITH MEMORY WITH SOCIAL MEDIA: THE VIDEO RECORDINGS OF SEMAH ON YOUTUBE

Erol GÜLÜM*

ÖZ: Semahı icra edildiği ritüel bağlamında sunan YouTube'daki video kayıtları dini inanç, kültürel bellek ve dijital medya etkileşimleri odağında ele alınabilecek kayda değer ayrıntılar barındırmaktadır. Alevi-Bektaşî inanç belleğinin sözde, müzikte, imgede ve metindeki çeşitli tecessümlerini içeren bu kayıtlar, ilgili topluluğun belleğinin sosyal medya vasıtasıyla nasıl temsil edildiğinin, aktarıldığının ve yeniden üretildiğinin anlaşılabilmesi için uygun bir örneklem alanı olarak değerlendirilebilir. Bu örneklem alanı özelinde yapılacak analizlerle hem kültürel belleğin dijital medya teknolojileri, formları ve türleri aracılığında yeniden yorumlanabilen dinamik ve performatif bir üretim olduğu hem de semahın Alevi-Bektaşî inanç belleğinin temsil, aktarım ve yeniden üretim bağlamını siberuzamı da içleyecek şekilde genişlettiği ortaya konabilir. Medyanın belleği bir içerik, belleğin ise medyayı bir yeniden üretim ve temsil aracı olarak kullanımını sorunsallaştıran bu çalışmanın kavramsal ve teorik boyutları kültürel bellek-dijital medya etkileşimleri özelindeki açılımlardan, pratiksel boyutları ise YouTube'da dolaşımda olan semah kayıtlarından seçilen örnekçelerle ilgili çeşitli çözümlemelerden oluşmaktadır. Bu kapsamda yapılacak analizler, tespitler ve değerlendirmeler ışığında kültürel toplulukların çağımızın baskın ve yaygın medya teknolojilerini, araçlarını, ortamlarını ve formlarını kadim inançları, geleneksel değerleri ve kültürel edimlerinin temsili, aktarımı ve yeniden üretiminde etkin, işlevsel ve yaratıcı biçimlerde nasıl kullandığı ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Alevilik-Bektaşîlik, semah, ritüel, kolektif bellek, dijital media.*

ABSTRACT: *The transformation course of semah, which is a ritual dance performed by Alevi-Bektashi communities across Turkey in cem rituals, from a ritualistic practice to a stage presentation and from there to an intangible cultural heritage element has been moved to another dimension with its representations circulating on cyberspace. The video recordings of semah on YouTube that can be considered as the concrete outputs of this transformation also involve a number of noteworthy details that can be used in analysis of the interactions between religious belief, cultural memory and digital media. These video recordings which contain certain embodiments of Alevi-Bektashi's collective faith memory can be utilized a sampling domain for analyzing how the collective memory of the community in question is represented, transmitted and reproduced on cyberspace. The conceptual and theoretical aspect of this study which problematizes not only why media use memory as a content and but also how memory use media as a medium for reproduction and representation itself will be expounded in terms of cultural memory and digital media interactions. The practical dimensions of the study consist of various analyzes related to the samples selected from the video recordings of semah on YouTube.*

Keywords: *Alevism-Bektashism, semah, digital media, mediated ritual, collective memory.*

* Dr. Öğretim Üyesi – Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Bilecik – erol.gulum@bilecik.edu.tr (ORCID ID: 0000-0001-7314-0555)

Giriş

Dinsel toplulukların sürekliliği ve sürdürülebilirliği, kolektif belleklerini etkin ve özgün biçimlerde koruma, aktarma ve yeniden üretme yeteneklerine bağlıdır. Ritmik sesler, kutsiyet atfedilen sözler, ritüelistik edimlerin senkronik bütünlüğünde icra olunan, topluluk üyelerinin aktif katılımıyla gerçekleştirilen, otantik bağlamında oluşturduğu mistik atmosferle eşiksel deneyimleri mümkün kılan dinsel ritüeller ve bunlara için çeşitli pratikler geçmişten günümüze inanç belleklerinin muhafazası, temsili, aktarımı ve yeniden üretiminde işlevsel ve yaratıcı biçimlerde kullanılagelmıştır. Durkheim'ın (2011) da ortaya koyduğu üzere dinsel ritüellerin en önemli sosyal işlevlerinden biri kolektif belleğin korunmasını, temsilini ve aktarımını sağlamasıdır. Utkina vd. (2016: 3) de Halbwachs'ın tespitlerine referansla ritüeli, sosyal belleğin somutlaşmasını ve gelecek kuşaklara aktarımını mümkün kılan bir pratik olarak imler. Lattu (2019: 103) ise ritüelin özellikle kolektif belleğin muhafazası ve üretimindeki araçsallığına vurguyla, toplulukların geçmişini hatırlamasına yardımcı olduğunun altını çizer. Bu teorik izahatların pratikteki yansımaları ise sosyal medya platformlarında dolaşımda olan inanç belleğinin taşıyıcılığını üstlenen ritüel kayıtları ve bu kayıtlar vasıtasıyla gerçekleşen kullanıcı- içerik ve kullanıcı-kullanıcı etkileşim örüntüleri özelinde değerlendirilebilir. Ayin-i Cem'i meydana getiren on iki erkandan biri sayılan, otantik bağlamında söz ve müzik eşliğinde icra olunan semah, hem ritüelistik bir pratiğin inanç belleğiyle ilişkisinin hem de kolektif belleğin dijital medyayla etkileşimlerinin çözümlenebilmesi açısından son derece uygun bir örneklem alanı sunmaktadır.

Semahın bu perspektiften ele alınabilmesi için ise öncelikle yakın geçmişte icra bağlamı, temsil biçimi ve işlevsel boyutlarıyla geçirdiği çeşitli dönüşümlere değinilmelidir. Öztürkmen'e (2005: 248) göre bu dönüşümler, semahın 1960'lı yılların sonlarında ritüelistik icra bağlamı ve işlevinin dışında ilk kez bir gösterim olarak sahnelenmesiyle başlamıştır. Öncü teşebbüslerin yoğun ilgiyle karşılanması özellikle kentli icracıların farklı platformlarda ve türlü vesilelerle semahı daha sık sahnelenmesinin de önünü açmıştır. 90'lı yılların ortalarından itibaren ise cem evlerinde icra edilmek suretiyle şehirleşen (Erol, 2010: 378), şehirleştikçe kamusallaşan, kamusallaşıkça sekülerleşen semah, çeşitli temsilleriyle televizyon ekranlarına da taşınmıştır. Semahın icra bağlamının ve ritüelistik işlevinin dışına taşınmasına vesile olan bu türden gelişmeler, bu pratiğin somut olmayan kültürel miras nosyonu kapsamında değerlendirilmesinin de önünü açmıştır. Nitekim semahın Alevi-Bektaşî inanç belleğinin taşıyıcılığını üstlenen bir somut olmayan kültürel miras unsuru olduğu 2010 yılında UNESCO'nun *İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsil Listesi*'ne kaydedilmek suretiyle resmi ve uluslararası düzeyde tescillenmiştir (URL-1).

Semahın yaklaşık elli yıllık süre zarfında ezoterik formda icra edilen bir pratikten sahnelik bir gösterime, bir televizyon içeriğine ve oradan da

ulusal kültürel miras ögesine dönüşüm seyri, bu pratiğin çeşitli sosyal medya platformlarında dolaşımında olan temsilleri vasıtasıyla bir dijital bellek unsuruna evrilmesiyle neticelenmiştir. Alevi-Bektaşî inanç belleğinin çeşitli tecessümlerini sunan YouTube'daki semah kayıtları ve ilgili kayıtlar özelinde gerçekleşen etkileşim örüntüleri, inancın ritüelle ilişkisi, aracılı ritüellerin sosyal işlevleri ve ritüelistik pratiklerde somutlaşan belleğin farklı medya teknolojileri, formları ve türleri vasıtasıyla nasıl temsil edildiği, aktarıldığı ve yeniden üretildiğinin anlaşılmasına katkı sağlayabilecek hususiyetler barındırmaktadır. Medyanın belleği bir içerik, belleğin ise medyayı bir yeniden üretim ve temsil aracı olarak kullanmasına da örnek teşkil eden bu vakaların çözümlenmesi için gerekli olan kavramsal ve teorik çerçevenin inşa edilmesi adına öncelikle kültürel bellek-dijital medya etkileşimleri çeşitli boyutlarıyla ele alınacaktır. Daha sonra ise semah kayıtlarının Alevi-Bektaşî inanç belleğinin yeniden üretimi, temsili ve sunumuna ne şekilde aracılık ettiği seçilen vakalardan hareketle çözümlenecektir.

1. Araştırmanın Kavramsal, Teorik ve Metodolojik Çerçevesi

Belleğin neliği ve nasıl işlediğiyle ilgili merakın izleri Antik Yunan'a kadar takip edilebilmesine rağmen sosyalliği açık biçimde ilk kez Maurice Halbwachs tarafından *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi* (2016) başlıklı eserle, kültürelliği ise bellek içeriklerinin tarihi süreçte türlü sanat alanlarında neden ve nasıl sürekli yeniden üretildiğini "pathos formula" nosyonuyla açıklayan Alman sanat tarihçisi Aby Warburg (2000) tarafından ortaya konmuştur. Pierre Nora'nın 1984 yılında yayımlanan *Lieux de memoire* adlı antolojisiyle kültürel bellek kavramı teorik bir sorgulama alanı olmaktan çıkıp yok olan ulusal belleğin yeniden inşasında pratik ve uygulamalı eylem planının bir parçasına dönüşmüştür. Türkçeye de *Hafıza Mekânları* (2006: 17-39) başlığıyla çevrilen eserinin girişinde yer alan "Hafıza ile Tarih Arasında: Mekânlar Sorunsalı" başlıklı ünlü makalesinde belleği tarihin karşısına konumlandıran Nora, bu ayrımıyla sadece sosyal belleğin niteliğini ve içeriğini değil, işlevi ve teknolojilerinin de tartışılmasının önünü açmıştır. Böylece tarihi-kültürel anlamı olan mekânsal organizasyonların yanı sıra geçmişin hatırlanmasına vesile olan çeşitli kutlamalar, ritüeller, anıtlar, sözlü ve yazılı metinler, arşivler, çeşitli sembol ve amblemler ve müzeler de bellek kavramı kapsamında ele alınmaya başlanmıştır.

Kültürel bellek araştırmalarına yön veren bir diğer isim olan Jan Assmann (2001: 59) ise Halbwachs'ın (2016) sunduğu "kolektif bellek" kavramının farklı zaman ve kimlik kategorilerine göre kültürel bellek ve iletişimsel bellek olarak ikiye ayrılmasını önerir. "Canon and Archive" adlı makalesinde Jan Assmann'ın önerdiği ayrımı derinleştiren ve kültürel belleğin işleyiş sistematiğini ortaya koyan Aleida Assmann (2008: 103) unutmayı ve hatırlamayı sosyal ve kültürel alana uyarlarlarken aktif belleğin bir parçası olan unsurlar için "kanon", belleğin derinliklerine itilmiş unsurlar

için ise “arşiv” terimini kullanılır. Kültürün tabiatı gereği bellekle, belleğin ise unutma ve hatırlama biçimleriyle doğrudan ilişkili olduğunu, hatta bir şeyin hatırlanabilmesi için başka bir şeyin unutulması gerektiğini de vurgulayan Assmann’a (2008: 97) göre tıpkı bireysel bellekte olduğu gibi sosyal belleğin işleyişini de düzenleyen çeşitli unutma ve hatırlama modları mevcuttur. Buna göre seçici bir aygıt olan kültürel bellek, bazı şeylerin aktif veya pasif olarak unutulması/unutturulmasıyla bazılarının ise sürekli olarak hatırlanmasıyla her daim işleyen ve sürekli yapım aşamasında olan dinamik bir süreçtir.

Bir topluluk tarafından kanonlaştırılarak kültürel belleğin özel unsurları haline getirilen üretimlerin seçimini, ayıklanmasını, vitrinde kalmasını sağlayan veya yaratıcı müdahalelerle daha çekici hale getiren, farklı işlevler yüklenerek çağa uyarlanmalarını sağlayan kurumlardan en belirleyici ise medyadır. Medyayı bellek araştırmalarının odağına yerleştiren bu yönelimin temel ön kabulü her çağın etkin, baskın ve yaygın medya teknolojileri, formları ve kültürlerinin belleğin şekillendirilmesinde, yeniden kurgulamasında ve temsilinde birincil dereceden sorumlu olduğudur. Nitekim geçmişi, tarih ve bellek olarak ikiye ayıran ve medyayı birbiriyle çatışma halinde olan bu iki unsur arasında arabuluculuk yapan bir mekanizma olarak ele alan Garde-Hansen (2011: 6-7), geçmişin ancak medya söylemleri, formları, teknolojileri ve pratikleri aracılığıyla yani van Dick’in (2007: 71) kavramsallaştırdığı şekliyle “aracılı bellekler” (mediated memories) vasıtasıyla yapılandırılabilirdiğini iddia eder. Belleğin tarihini medyanın tarihine eşitleyen ve kolektif hatırlamanın en etkili biçimlerinin medya teknolojileri vasıtasıyla gerçekleştiğini savunan Erll’e (2011: 116) göre de belleğin taşıyıcısı olan medya teknolojileri (sözler, anıtlar, kitaplar, resimler, bloglar vb) sadece kültürel bilgiyi somutlaştıran ve taşıyan unsurlardan değil, olanak ve sınırlılıklar dâhilinde onu yeniden üreten, zenginleştiren ve çeşitlendiren aygıtlardan oluşur. Bu tespitin asıl önemi ise belleği geçmişin donmuş, tamamlanmış, sabitlenmiş ve kalıplaşmış bir yorumu değil, her medya teknolojisi, formu ve türü kapsamında yeniden yorumlanabilen, döküldüğü kabın biçimini alabilen dinamik ve performatif bir üretim olduğunu açıkça ilan etmesidir.

Hatırlamanın dolayısıyla ihtiyaç duyan doğası ile dijital medya teknolojilerinin anımsatıcı işlevdeki kullanımları, belleğin dijitalleşmesi ve sanallaşması meselelerinin de tartışılmaya açılmasına vesile olmuştur. Yaşam alanları dijitalleştikçe dijital belleklerin bizleştikçe vurgulayan Garde-Hansen vd. (2009: 1) de belirttiği gibi dijital iletişim teknolojilerinin, gündelik kültürün üretimine olanak sağlayan araçlar olarak kullanılabilir kadar evcilleştirilmiş olması belleğin artık sanal ortamlarla beraber düşünülmesini de kaçınılmaz kılmaktadır. Bu tespit medyanın dijitalleşmesinin belleğin organizasyonu, yapısı ve fonksiyonu üzerinde önemli etkilerinin olacağını bildiren Möckel-Riek’in (1998: 8, 10) öngörüsünü de desteklemektedir. Dijital medyanın belleğin üretimi, aktarımı ve tüketimi açısından uygun nitelikler taşıdığına en açık göstergesi

ise ilgili medya araç ve formlarının sunduğu teknik, sosyal ve kültürel altyapısal ilişkiler kesişiminde kurgulanmış olan çeşitli sosyal medya platformlarıdır.

YouTube'daki semah kayıtlarından oluşturulacak bir örneklem alanı özelinde yapılacak çeşitli çözümlenmelerle kavramsal ve teorik çerçevesi yukarıda inşa edilen araştırma sorunsalının pratikteki yansımaları da ortaya konabilir. Bu tercih doğrultusunda araştırmanın amaç ve tasarımına da son derece uygun olan *tipik durum örnekleme* tekniğine başvurulmuştur. Belirtilen yöntemle seçilen örneklemin araştırma evreninin çeşitliliğini, zenginliğini, farklılıklarını ve aykırılıklarını temsil edebilecek nitelikler taşımasına özellikle dikkat edilmiştir. *Alevi, Bektaşî, Cemevi, Cem Ayini, Semah* anahtar kelimeleriyle YouTube'un izlenme sayısı (view count) ve ilgililik (relevance) filtreleme kategorileri işaretlenerek yapılan taramalarda kesişen, kullanıcı yorumlarına açık ve özellikle semahı otantik icra bağlamında ve ritüelistik işlevleriyle yansıtan temsillere yoğunlaşmıştır. Ayıklama sürecinin sonunda çeşitli çözümlenmeler yapmaya imkân tanıyan 10 adet video kaydı belirlenmiştir. Seçilen kayıtlara ait bilgiler ve veriler 09.05.2020 tarihi itibarıyla aşağıdaki gibidir:

Sıra	Kaydın Başlığı	Yüklenme Tarihi	İzlenme Sayısı	Beğen/Beğenmeme Sayısı	Yorum Sayısı
1	19.02.12 - Hızır Cemi - Canlar Semah Dönüyor, (URL-5)	19.02.2012	542,540	1100/184	1,013
2	Boryayın-Gümüşhane Sinanlı Köyü Birlik Cemi, (URL-8)	15.10.2014	306,490	604/487	1255
3	Nurhak Cemevinde Semah, (URL-6)	05.03.2007	155,056	178/25	112
4	Hü Diyelim Semahı (Almanya Bad Kreuznach Cem Alevi Cemaati), (URL-3)	04.01.2011	135,788	447/43	34
5	Gazi Cemevi-Turnalar Semahı, (URL-2)	18.11.2017	140,315	697/102	544
6	Tolga Sağ Garip Dede Dergâhı-Cem Semahı, (URL-7)	28.04.2017	69,652	491/11	27
7	Narlı Cemevi - Semah, (URL-10)	18.04.2007	62,697	92/10	42
8	Garip Dede Dergâhı- Bozatlı Hızır Cemi, (URL-9)	10.02.2017	62,736	415/19	238
9	Gazi Cemevi- Benim Kabem semahi, (URL-11)	19.03.2017	21,341	187/7	27
10.	Burgaz Ada Cemevi - Kadın Zakirin Sazıyla Semaha Duran Canlar, (URL-4)	22.08.2016	7,244	74/8	12

2. Araştırmanın Pratiksel Boyutlarına Yönelik Çözömler ve Değerlendirmeler

Kayıtlarda Alevi-Bektaşî inanç belleğinin tecessümü ve temsiliyle alakalı göze çarpan ilk unsur aşğıda da örneklere verilen görsel imgelerdir. Kayıtların hemen hepsinde semah icralarının arka planında Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Hacı Bektaş Veli, Mustafa Kemal Atatürk'ü temsil eden büyük boyutlu görseller bulunmaktadır. Bu da kullanıcıların kayıtları izleme deneyimleri boyunca inanç belleğinin bazı kanonik unsurlarını görsel medya dolayımında somutlaştırılmış temsiller üzerinden alımladıklarını gösterir:

Görsel 1. Gazi Cemevi (URL-2)

Görsel 2. Bad Kreuznach Cemevi (URL-3)

Görsel 3. Burgaz Ada Cemevi (URL-4)

Kayıtlarda sözlü geleneğinin de Erll ve Rigney (2006: 112)'in tespitlerini destekler şekilde hem bir hatırlama aracı (literature as a medium of

remembrance) ve hem de bir hatırlama nesnesi (literature as an object of remembrance) olarak kullanımına örnek teşkil birçok unsura rastlanabilmektedir. Özellikle Alevi-Bektaşî tarihi ve kültürü için önem atfedilen şahsiyetleri, olayları ve motifleri içeren gülbanklar, deyişler ve duvazlar kullanıcıların ilgili içeriklerle etkileşimleri esnasında işitsel kanallardan da yoğun şekilde ilgili inanç belleğinin içeriklerini alımlamasına vesile olmaktadır:

...Yemen ellerinden beri gelirken/Turnalar o şah merdanı görmediniz mi/Hava üzerinde semah dönerken/.../Aman Turnam aman aman Ali misin sen/Yoksa Hünkâr Hacı Bektaş Veli misin sen... (URL-2).

...Dün gece seyrimde batın yüzünde/Hünkâr Hacı Bektaş Veli'yi gördüm/Elifi tac başında nikâb yüzünde/Aslı imam nesl-i Ali'yi gördüm...(URL-7).

...Kerbela çölünden sakın mi geldin/Ne yaman fırgatlı ötersin turnam/İmam Ali katarına uyuban/Kırkların semahın tutarsın turnam... (URL-10).

...Çağa düştüm Yusuf gibi/Derde düştüm Eyüp gibi/Ağlayayım Yakup gibi/Hü diyelim döne döne... (URL-3).

Kayıtlarda okunan deyiş ve duvazlarda uzak geçmişteki olay ve şahsiyetlerden bahsedilmesi bu üretimlerin bellek değil, (sözlü) tarih kapsamında ele alınması gerektiğini de düşündürtebilir. Bu noktada Halbwachs'ın (2018: 53) tarih ile belleğin birbirinden nasıl ayrıldığına işaret eden şu tespitleri yol gösterici olabilir: Tarih disiplini geçmişî, spesifik tarihler, keyfi tanımlar, olayları hatırlatıcı çeşitli unsurla yoğunlaştırarak, şematize ederek ve gayri şahsi biçimlerde; bellek ise muazzam bir sürekliliğe sahip zengin bir portre olarak temsil eder. Ayrıca bellek geçmişî, tarih gibi çizgisel ve kronolojik bir olgu olarak değil, ileri geri salınımına dayanan, organik ve insani bir zaman algısı perspektifinden süzerek sunar. Yukarıdaki örneklerde geçmişin bir temsili sunulurken özellikle tarihi olay ve şahsiyetlerin birbirine bağlanmasında çizgisel bir zaman algısı ve kronolojik bir düzenleme kaygısı güdülmediği, geçmişin şematik bir sunumunun tercih edilmediği ve spesifik tarihlere atıflar yapılmadığı açıkça görülmektedir. İlgili içeriklerin tarihsel değil, belleksel unsurlar olduğunun bir diğer kanıtı ise cemlerde icra olunan sözel üretimlerin Alevi-Bektaşî edebiyat geleneği içinde ürün vermiş hak ve halk âşıkları tarafından üretilmiş olmasıdır. Bu gerçek, bahse konu üretimlerde geçmişin sübjektif bir yorumunun ve temsilinin sunulduğunun da açık delilidir.

Söz-saz birlikteliğinin kullanıcılarda oluşturduğu duygudurumsal dışavurumlar da özellikle Alevi-Bektaşî edebiyatı ve müziğinin tarihi, sosyal, kültürel ve estetik değerini içselleştirmiş kullanıcıların bu terennümleri inanç belleğinin temsilleri olarak alımladığını göstermektedir:

Mert Andaç, 9 yıl önce: tek kelimeyle inanılmaz. Bu insanlarla aynı ülkede yaşadığım için onur duyuyorum. İzlerken sanki onların yanıdaydım (URL-6).

TheSyncopatedGuitar, 2 yıl önce: Her izlediğimde gözlerim doluyor. Aşk olsun size (URL-7).

muhtar abi, 10 ay önce: Alevi değilim ama her izlemem de Tüylerim ürperiyor. Ancak bu kadar hissedebilirim. allah razı olsun. Dünya durdukça yaşayasınız (URL-8).

Sahin Çiğdem, 9 months ago: Ben sunniyim ama bende aglattınız. Huseyinim kan icinde. Boyle yigit olmuş mu ola (URL-8).

Bu aşamaya kadar yapılan analizlerde Alevi-Bektaşî inanç belleğinin başta sözel ve görsel medya teknolojilerinden oluşmak üzere multimediyatik bir bağlamda temsil edilmekte olduğu görülmektedir. Erll ve Rigney'e (2009: 5) göre de kolektif bellek alanında anlam üretiminin temel dinamiği, icra bağlamında farklı medya teknolojileri ve formları arasında gerçekleşebilen etkileşimlerdir. Ses, söz, müzik, bedensel devinim, görsel imge ve dijital metin gibi bellek içeriklerinin somutlaşmasına olanak sağlayan müstakil unsurların her birinin verili bir mesajı depolayan, aktaran ve yorumlayan birer medya formu olduğu göz önüne alındığında analiz edilen kayıtlarda da anlamın medyalar arasılığında üretildiği görülmektedir. Dolayısıyla Kansteiner'in (2002: 190) çağdaş kolektif belleğin temel karakteristiğini vurgulamak için icat ettiği "çoklu medya kolajı" (multimedia collages) kavramının bir dışsal bellek teknolojisi olan siberuzam için de uygun bir tanımlama çerçevesi sunduğu ortadadır. Yazı, söz ve görsel imajın alışımı melez bir medya biçimi olan siberuzam, bir bellek içeriğinin mümkün olabilecek her biçimde kaydedilebilmesine imkân tanımaktadır. Bu yönüyle kayıtlar, cem evlerinin mekânsal organizasyonları itibariyle hem fiziksel hem de kavramsal boyutlarıyla Nora'nın (2006) tanımladığı anlamda başlı başına bir kolektif bellek alanı/mevkisi olduğunu da bir kez daha teyit etmektedir. Görsel imajların kompozisyonundan icra olunan söz ve müziğe, icracı-katılımcı etkileşimlerinden yaratılan atmosfere kadar her şeyiyle bizzat mekânın geçmişin görsel, işitsel ve eylemsel pratiklerin alışımından oluşan bir yorumunu üretmekte ve aktarmakta olduğu gözlemlenebilir.

Semah temsilleri etrafında gerçekleşen etkileşimler inanç belleğinin kanonik unsurlarının bizzat kullanıcılar tarafından yeniden üretilmekte olduğunu örnekleyen çeşitli üretimlere de neden ve sahne olmaktadır. Belleğin özü itibariyle geçmişe dair unsurların sübjektif temsillerinden oluştuğu göz önüne alındığında kullanıcıların verili tarihi hadiselerle ilgili ürettiği çeşitli anlatıların da birer bellek içeriği olarak ele alınması mümkün görünmektedir. Tint'e (2010: 243) göre de topluluklar bellek içeriklerini başta anlatisallaştırma olmak üzere seçici ayıklama, uydurma, abartma, süsleme, duygu yükleme, kişiselleştirme, romantize etme, mitleştirme ve çerçeveleme stratejilerinden yararlanarak üretir. Dolayısıyla Alevi-Bektaşî topluluğunun geçmişiyile ilişkilendirilen tarihi şahsiyetler ve olaylara referansla üretilen yorumlar, kayıtların bir bellek tetikleyicisi, ilgili platformun ise hatırlama edimini somutlaştıran bir bellek teknolojisi olarak deneyimlenmesinin bir diğer örneğidir:

ali koktay, 1 ay önce: Allah Muhammed Ya Ali Yar ve yardımcınız olsun..Ceminiz duanız niyazınız semahiniz hak katında kabul ola. Birliğiniz dirliğiniz solmaya. Nur u pak yüzleriniz yere egilmeye. Darimize hizir hazır ola derman eyleye. Desti Kербela Hz. Hüseyin Hak isyani yüreginizden eksik olmaya.On iki imam piri Hz. Ali Ceminize evimize yüregimizde eksik olmaya (URL-3).

Derek Castle, 2 ay önce: HÜ YA ALİ YA HASAN YA HÜSEYİN. SİZİ SEVMEYENE LANET OLSUN. YEZİDE MUAVİYEYE HAZRET DİYENLER ONLARLA BERABER YANSIN (URL-9).

Spndamon Ek, 7 years ago: Sunni bir Hacıbektaşlıyım, Canım feda olsun Hz.Ali ye Allahın aslanına, Hz. hasan -hüseyin keşke o attan düşerken canımı vereydim, Elimden geleydi de sular getireydim sırtımda yıllarca. Onlara bunu yapan yezidler Allah kahrı gazap etsin. Hz. Muhammed (sav) ehl-i beyti ne can feda olmazmı keşke o devirde olsaydık yollarında ölseydik.ibadet yapıyor bence de yalnız Hz. Ali (RA) görmüş olsa acaba ne yapardı bence zülfikarı boyunlarına vururdu herneyse Allah hakkımızda hayırlısını versin (URL-5).

Kerbela olayına da atıfta bulunan bu türden yorumlar, söz konusu topluluğun travmatik belleğinin de ilgili bağlamda iş başında olduğunu göstermektedir. Topluluk üyelerinin Kerbela olayının âdeta aktif bir tanıyılmış veya bizzat kurbanıymış gibi canlı bir imgelemin ürünü olan yorumlar üretmesi, söz konusu olayın kolektif bir travma olarak deneyimlendiğinin somut göstergesidir. Bu türden yorumlar, kolektif bellek ile kolektif duygular arasındaki organik bağları da görünür kılar. Duygu yüklü bellek anlatılarına ise genelde grup aidiyetinin güçlendirilmesi, biz/onlar dikotomisine dayalı problematize edilmiş sosyal kategorizasyonların netleştirilmesi ve buna bağlı olarak stereotipik yorumların üretiminde başvurulur.

Kayıtlar özelinde üretilen duygusal dışavurumlar, Alevi-Bektaşî sosyal kimliğinin de ilgili bağlamda icra edilmekte olduğunu göstermektedir. Kayıtlara iliştilen aynı inanç kimliğini taşımaktan kaynaklanan çeşitli dayanışma ve aidiyetlik ifadeleri kullanıcıların içeriklerle etkileşimleri sırasında cemaat ruhu içerisinde davrandığına işaret etmektedir:

Rızabey Uçak, 7 yıl önce: Yolumuz ve dinimiz kutlu Aleviliktir...(URL-6).

Uğur Polat, 1 yıl önce: İyi ki Aleviyim-Hak Muhammed Ya Ali (URL-8).

hj gf1, 1 yıl önce: Medet Ya Ali! Ne Mutlu Aleviyim Diyene! (URL-6).

Semah'ın YouTube'daki temsilleri vasıtasıyla Alevi-Bektaşî inanç belleğinin icra bağlamını dijital ortamı da içleyecek şekilde genişlettiğine ve ritüelin dijital temsilleri vasıtasıyla dahi sosyal işlevini yerine getirebildiğine dair en net göstergelerden bir diğeri ise kullanıcıların içerikle ve birbirleriyle etkileşimler kurarken ilgili ritüelin otantik icra bağlamında ifade edilmeye alışılmış sözel kalıpları, (dijital) metinsel eşlenikleri vasıtasıyla yeniden üretmesidir:

rizasu gündoğdu, 7 yıl önce: bismişah ALLAH MUHAMMET ya ALİ (URL-5).

bayat Oğlu, 1 yıl önce: Allah Allah Eyvallah. Ya Allah ya Muhammed ya Ali can Ali aşk Ali (URL-5).

serdar8819, 12 yıl önce: Semahlar saf ola. Günahlar af ola..Hakk Muhammed Ali yardımcımız ola. Saygılarimla (URL-6).

sami Gungor 8 yıl önce: seyir için olmaya hak için ola (URL-3).

Bu türden dışavurumlar, kullanıcıların sanal bağlamda da olsa ilgili ritüelin aktif bir deneyimleyicisi olma hissiyatını duyumsayabildiğini göstermektedir. Eğer bir ritüelin icrası, ilgili ritüelle ilişkilendirilen alışılmış duyguların çeşitli şekillerde açığa çıkmasına vesile olabiliyorsa işlevini de yerine getiriyor demektir. Kolektif belleğin şematize edilmiş algılar, düşünceler ve aksiyonlar dolayımında deneyimlenebilir oluşu, ilgili kayıtlar özelinde dışa vurulan alışılmış ortak duygu, düşünce ve aksiyonların anlam ve işlevi hakkında fikir verir. Bu bağlamda metinsel ifadelerin iletişim işlevli değiş-tokuşu, ilgili topluluğun siberuzama taşınmış veya uyarlanmış ritüelistik aksiyonları olarak da değerlendirilebilir.

Semah kayıtları, sosyal çatışma (social conflict theory), kolektif unutmama (collective forgetting) ve çatışmanın çözümü (conflict resolution) kuramları ekseninde tartışılan psiko-sosyo-kültürel olguların belirmesinde kolektif belleklerin nasıl bir rol oynadığını ortaya koyan kayda değer ayrıntılar da barındırmaktadır. Özellikle sosyal çatışma kuramının pratikteki yansımalarını sunan etkileşim örüntüleri, farklı ve hatta karşıt kolektif belleklerin gruplar arasındaki çatışmalarda nasıl bir referans çerçevesi olarak işlevselleştirildiğini gözler önüne serer. Belleğin sosyal çatışmaları tetikleyen veya sürdüren bir faktör oluşunun temelinde ise her topluluğun organik bir uzantısı olarak deneyimlediği kolektif belleğini diğer tüm belleklerden daha doğru, değerli, tutarlı ve meşru olduğuna inanması ve bu inancını etkileşim içerisinde olduğu diğer topluluklara da kabul ettirme tavrı ve motivasyonu yatmaktadır. Bu ön kabule yönelik her türlü karşı çıkış, kabullenmeyişi ve direniş, söylem veya eylem boyutunda sert, yıkıcı ve şiddetli çatışmalara sebep olabilmektedir. Söz konusu kayıtlar, temelde iki karşıt kolektif bellekten kaynaklı sosyal çatışmanın sadece geçmişten bu güne değil, çevrimdışından çevrimiçine de taşınmakta ve orada da çeşitli biçimlerde sürdürülmekte ve yeniden üretilmekte olduğunun kanıtıdır. Bu kapsamda özellikle iç grup yanlılığı göstererek dinsel, inançsal veya mezhepsel kimliğini ve belleğini dış gruba dayatan veya ötekileştirdiği grubun tarihsel ve inançsal belleğine ait içerikleri yıkıcı bir şekilde eleştiren, yargılayan, hakaret eden, alaycı tavırlarla küçümseyen, onaylamayan veya tamamen reddeden ifadelerden müteşekkil yorumlar dikkat çekmektedir:

Tekin Yıldırım, 3 yıl önce: 91 bin kişi beğenmemiş ya onların hepsi yezittttt soyundardır. !!!!! (URL-5).

+ Dark Bey 1453, 1 yıl önce: Cem dediğin yezit adettir ... bi araştırs istersen. Mum sondu de yezittendir .. hz. Ali ile yakından uzaktan bi alakası yoktur

... siz saz çalın hopluya zıplaya comele domala dans etmeye devam edin.
Hz. Ali ra sizi ahirette görünce ne yapacak... (URL-5).

Mehmet Ayverdi, 3 yıl önce: Yezidler defolun videolarimizin altını pisletmeyin.Yasasin Ali bin Ebu talibin evlatlari.Lebbeyke Ya Ali (URL-5).

Semah kayıtları etrafındaki etkileşimler, Connerton'un (2008) yedi temel biçiminden bahsettiği kolektif unutmama/unutturmada başvuru bazı taktik ve stratejilerin söylem düzeyinde nasıl somutlaştığını da örneklemektedir. Bahse konu kayıtların özellikle gruplar arası çatışmanın aracına dönüştürüldüğü tartışmalarda kendisini dış grubun üyesi olarak konumlandıran bazı kullanıcıların, Alevi-Bektaşî tarihsel ve inançsal belleğine ait içeriklerin unutulması/unutturulmasıyla ilgili özel bir çaba içerisinde olduğu görülmektedir. Bu amaçla başvuru en belirgin taktik ise karşı grubun belleğinin tamamını ya da bir kısmını oluşturan tarihsel veya inançsal bilgilerin yanlış olduğunu veya hiç olmadığını öne süren retçi veya inkârcı tavrıdır:

Gök Kubbe, 1 ay önce: Kardeslerim islam dininde bu sekilde bir ibadet yoktur. ALLAH bu kardeslerimize hidayet versin günaha giriyorlar (URL-8).

Deniz kaya, 1 ay önce: Kadın erkek iç içe ibadet yapamaz günahın başka birşey değil (URL-9).

Tarihsel ve inançsal belleği kontrol altında tutma, yönetme veya bağlamından soyutlayarak başka bir paradigma çerçevesinde yorumlamaya dayanan baskılama stratejisinin en azından söylem düzeyinde uygulanmakta olduğunu gösteren çeşitli yorumlara da sıkça rastlanmaktadır:

Fikret Oğuz, 1 ay önce: Namaz bu semahtan daha kolay ve sevabıda daha çok neden namaz kılmıyorsunuzki (URL-9).

Ergün Konakçı, 7 ay önce: Gerçek aleviler hz ali gibi olur ve onun yaptıklarını yapar (URL-8).

Bekir Kılıç, 1 yıl önce: subhanAllah bu ne, müzikle dans ediyorlar sonra ibadet diyorlar. Allah akıl versin (URL-6).

Alevi-Bektaşî topluluğunca kutsiyet atf edilen kanonik unsurları anlamsız, mantıksız ve değersiz gibi gösteren alaycı önemsizleştirme taktiklerini örnekleyen ifadelerden bir kaçısı ise şu şekilde sıralanabilir:

severek100, 9 yıl önce: Cümbüşhaneeeeee (URL-6).

Ömer Battal, 11 ay önce: Bir sonraki ayine İbrahim Tatlıses'i de çağırın türküler söyley 😊 (URL-8).

Enes öz, 6 ay önce: Sapık bunlar kızıldere liler gibi ayin yapıyorlar (URL-2).

Söz konusu kayıtlar, sosyolojik literatürde çatışma çözümü kavramı odağında tartışılan birçok stratejinin gündelik hayatta nasıl pratiğe döküldüğünü gösteren içerikler de barındırmaktadır. Alevi veya Sünnî olduğunu bildiren birçok kullanıcı, yukarıda örnekleri verilen çatışmacı tavrın iki grubun ortak inançsal ve tarihsel bellek içeriklerine atıfla

mantıksız ve anlamsız olduğunu savlayan argümanlarla çatışmanın yönetimi, dönüştürülmesi ve çözümüne katkı sağlamaya çalışır. Kullanıcıların çatışmacı tartışmalar için tarafsız argümanlar üretirken yaptığı gibi ilgili çatışmanın dönüştürülmesi ve çözümü için uğraşırken de kolektif belleği referans çerçevesi olarak kullanması dikkat çekicidir. Bu tavır, kolektif belleğin gruplar arası çatışmaların nedeni ve sonucu olmanın yanı sıra bizzat onun panzehri olduğunu da göstergesidir. Çatışmanın dönüştürülmesi veya çözümü niyetiyle dış grup üyeleri tarafından oluşturulan argümanların temelinde ise Sünni inanç ilke ve değerleriyle de uyuşan terennümler bulunmaktadır. Semaha eşlik eden duvaz veya deyişlerde özellikle Allah, Hz. Muhammed ve Hz. Ali gibi kendisini dış grubun üyesi olarak konumlandıran kullanıcılar için de birincil dereceden önem arz eden kavramlar, dini şahsiyetler ve tarihi olayların sürekli zikrediliyor oluşu, çatışmanın çözümünde sıkça kullanılan argümanların temelini oluşturur. Videolardaki terennümlerin uzlaştırıcı işlevi ise özellikle grupların inanç esaslarını oluşturan ortak değerler, kavramlar ve düşünceler kesişiminde uzlaşabileceğini ifade eden yorumlarda somutlaşmaktadır:

Pir Zöhre Ana, 6 yıl önce: Hak Muhammet Ali sözlerinin geçtiği bir ibadeti küçük görmek kimsenin haddine düşmez. Hz. Muhammet Mustafanın soyu Ehlibeyt için can veren Aleviler gerçek, hakiki müslümanlardır. Yezidin zulmü ile zahiri müslüman olanlar bugün din adına fetva verenlerdir. Ehlibeyti bilmeyen müslüman olamaz. En kötü Alevi bile Ehlibeyti bilirken Yezitlik yapmanın gereği yok. Bırakın artık Emevinin üstün müslüman anlayışını (URL-5).

Hüseyin Çelik, 3 yıl önce: ben Sünni meshebine dahil olan bir Türküm bu dünyada Alevi kardeşlerimi bizim yargılama hakkımız yokur canlar bizim kardeşimizdir biz tekiz yalnız bizi bölmeyi isteyenlere fırsat vermemiz lazım canlar bizde Hz Ali alehisselami en az sizin kadar severiz ve bizim imamımızdır Hz Hasan ile Hz Huseyin acısı da ciğerimiz yakmaktadır. Biz tekiz kardeşlerimiz oyuna gelmeyelim (URL-5).

Tarihsel ve inançsal bellekteki farklılıkların önemli, fakat belirleyici olmadığını bilincinde olan kullanıcılar ise çatışmaya yol açan meselelere farklı perspektiflerden bakılmasının veya alternatif anlatılar üretilmesinin dahi birçok anlaşmazlığın çözümüne katkı sağlayacağını savunan yorumlar yapmaktadır:

Ozan naz0, 4 yıl önce: Bakın dört hak mezhebe dâhil olan insanlar, birbirinize hakaret etmeyin. Allah'a ulaşmanın tek yolu olmadığı gibi sizin de başka yollardan Allah'ı bulmaya çalışan insanları yargılamaya hakkınız yok. Allah sevgisi birdir. Ona ulaşmanın sonsuz yolu vardır. Gaye bir, niyet bir. Kendinize gelin ve asla birbirinize küfretmeyin. Gerçek iman sahibi, buna dikkat edenlerdir (URL-5).

Uğur Başbuğa, 1 yıl önce: Saygı duyun arkadaşlar çok yanlış yapıyorsunuz ben bir sünni olarak yorum yapıyorum çok icten geldi Allah onları da kalplerindeki imanla nurlandırın (URL-8).

Alevi-Bektaşî sosyal kimliğine sahip olduğunu bildiren kullanıcıların kayıtlarda sunulan temsillerde genel anlamda cem ritüeli, özelde ise semah

icrası ve sözlü terennümlerdeki eksik, hatalı veya uygunsuz uygulamalara dikkat çeken özeleştirici mahiyetli yorumları da çatışmanın dönüştürülmesi ve çözümünde etkin bir faktör haline gelebilmektedir. Bu minvaldeki yorumlar, uzlaşmanın da temelini oluşturan çatışmaya neden olan unsurlar hakkında farkındalık ve hatalı uygulamalar hususunda öz eleştirici yapma aşamalarını da örnekler niteliktedir:

Rojda D.E., 6 yıl önce: Kızların bası neden acık. neden geleneksel semah kıyafetleri giyimemisler? İşte böyle hersey unutulup gidiyor. Bir de "modernlestik" diyorlar. bazı seyler degisemez. degistikten sonra unutulup dagilip gidiyor. Aynı bizim alevi toplumu gibi (URL-5).

Murat YILMAZ, 6 yıl önce: Bu çalan arkadaş ne yazık ki hatalı. Değişlerde yorum katılmaz. Sesler ile bu şekilde name yapılmaz. Türkü havası verilmez. Eskiden dedeler uyarırdı. Bu şekilde söylemek yanlış. Zakirlik geleneğimizde deyişi icra eden kişi kafa sallamaz, baş sallamaz. Türkücü görüntüsüne giremez. Bunlar önemli hususlardır (URL-2).

Sonuç

Semahın YouTube'da dolaşımında olan icra kayıtlarının mahiyeti ve bu kayıtlar etrafında beliren etkileşim örüntüleri Alevi-Bektaşî inanç belleğinin bu ritüelin siberuzamdaki uzantıları vasıtasıyla yeni bir temsil, aktarım ve yeniden üretim ortamına kavuştuğunu göstermektedir. Belirlenen örneklem alanı kapsamında yapılan analizlerde de; a) kayıtların Alevi-Bektaşî inanç belleğinin sözel, görsel ve dijital tecessümlerini sunduğu, b) ilgili içerikler özelinde gerçekleşen çeşitli etkileşim biçimleriyle Alevi-Bektaşî kimliğinin etkin biçimlerde icra edildiği, c) temsiller etrafında bir araya gelen kullanıcıların içerikle ve diğer kullanıcılarla etkileşimler kurarken ritüel işlevli aksiyonlar sergilediği, e) birçok kullanıcının söz konusu ritüelin siberuzamdaki temsilleriyle karşılaştığında doğal icra bağlamında sergilenen ritüelistik pratiklerin eşleniği sayılabilecek yeni ve yaratıcı ifade biçimleri icat ederek duygu ve düşüncelerini dışavurduğu, f) çatışmacı tartışmalar için tarafgir argümanlar üretilirken de çatışmanın dönüştürülmesi ve çözümü için uğraşılırken de kolektif bellek içeriklerinden işlevsel bir enstrüman olarak yararlanıldığı görülmüştür. Bu bulgular, genel anlamda siberuzamın özeldi ise Youtube'un sunduğu tekno-sosyo-kültürel olanaklarla artık dinsel/inançsal bir icra ve deneyim alanına evrilmiş olduğunu gösterir. Bu çerçevede düşünüldüğünde sanal ortamın sadece belleteç niteliği taşıyan bir bellek mevkisi veya deposu olmanın çok ötesine geçtiği, bizzat belleğin üretimi, yeniden üretimi, icrası ve dönüşümünü sağlayan bir bellek kurumu ve teknolojisine evirildiği sonucuna da varılmaktadır.

Yapılan gözlem, analiz ve değerlendirmeler neticesinde ulaşılan bir diğer nihai tespit ise tarihsel ve inançsal bellek ile dijital medya arasındaki etkileşimlerin sadece belleğin kullanım amacı ve işlevlerini değil, aktörlerini, kurumlarını ve teknolojilerini de değiştirmiş olduğudur. Dijital medyanın anlık ve katılımcı doğası geleneksel aktörlerin, kurumların ve teknolojilerin

bellek üzerindeki tekellerini kırmakta; bir topluluğun herhangi bir üyesinin iç ve dış grupla temaslarında tarihsel veya inançsal belleğini aktifleştirebilmesine olanak tanıyabilecek yeni teknolojiler, bağlamlar ve ortamlar sunmaktadır. Grup içi anlaşmazlıkların ve gruplar arası çatışmaların çevrimiçinde çevrimdışı nazarın hem daha görünür olması hem de daha sert, şiddetli ve süregelen bir halde gerçekleşmesinin temelinde de bahsi geçen dönüşümlerin önemli bir payı vardır. Belleğin yönetimindeki bu radikal dönüşümün biri olumlu, diğeri olumsuz iki net sonucu daha zamanla gittikçe belirginleşmektedir: Dijital medya vasıtasıyla bellek yönetiminin demokratlaşması her şeyden önce onun daha da görünür olması, zenginleşmesi, çeşitlenmesi ve işlevselleştirilmesine katkı sağlayabilir. Fakat belleğin, grup üyeleri tarafından bilinçsiz, keyfi, manipülatif ve dikkatsiz kullanımları ise onun kısa vadede anlamını, değerini ve etkisini yitirilmesine neden olabilir.

Bellek ile medya arasındaki etkileşimler, entegrasyonlar veya uyumlanmalardan kaynaklanan yapısal dönüşümlerin mahiyeti, işlevi ve biçimlerinin Protagoras'ın "insan her şeyin ölçüsüdür" ifadesiyle formüle ettiği gibi insan türünün, kendi dışındaki her şeye insaniliğini bulaştıran ve böylece inşa ettiği sübjektif, izafi ve perspektifik gerçeklikler içerisinde yaşamını sürdürebilen bir varlık olmasıyla da yakından alakası vardır. Sosyal medyanın dahi kısa vadede bir bellek alanı ve teknolojisine evrilmiş olması, insan türünün çağının baskın ve yaygın medya teknolojilerini, araçlarını, ortamlarını ve formlarını dün ve bugün olduğu gibi yarın da kadim inançları, geleneksel değerleri ve kültürel edimlerinin temsili, aktarımı ve yeniden üretiminde etkin, işlevsel ve yaratıcı biçimlerde kullanmaktan vazgeçmeyeceğinin en güncel ve somut delilidir. Bellek-medya etkileşimlerinin yakın gelecekteki seyrine de ışık tutan bu türden kullanımlar, belleğin medya teknolojileri, formları ve türleri özelinde nasıl temsil edildiğini, muhafaza edildiğini ve yeniden üretildiğini sorunsallaştıran çalışmalara yönelmenin stratejik önemini de ortaya koymaktadır. Kültürel belleğin dijital belleğe dönüştürülmesinin teorik, metodolojik ve pratiksel boyutlarına dair değerli ve güncel bilgiler üreten veya bu konuda bir farkındalık oluşturabilen çalışmaların, bir topluluğun veya toplumun hızla dijitalleşmekte olan bir dünyada ve özellikle siberuzamda sosyal ve kültürel bakımından etkin bir konuma yükselebilmeye önemli katkılar sağlayacağı açıktır.

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar

- Assmann, J. (2001). *Kültürel bellek: Eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlama ve politik kimlik*. (Çev.: A. Tekin), İstanbul: Ayrıntı.
- Assmann, A. (2008). Canon and archive. *Cultural Memory Studies*. (Eds. A. Erll and A. Nünning), Berlin: Walter de Gruyter.
- Connerton, P. (1999). *Toplumlar nasıl anımsar*. (Çev.: A. Şenel), İstanbul: Ayrıntı.
- Connerton, P. (2008). Seven types of forgetting. *Memory Studies*, 1(1), 59-71.

- Dick, J. V. (2007). *Mediated memories in the digital Age: Personal cultural memory in the digital age*. California: Stanford University Press.
- Durkheim, E. (2011). *Dini hayatın ilkel biçimleri*. (Çev.. F. Aydın), Ankara: Eskiye.
- Erl, A. - Rigney, A. (2006). Literature and the production of cultural memory. *European Journal of English Studies*, Vol. 10(2), 111-115.
- Erl, A. - Rigney, A. (2009). Introduction: Cultural memory and its dynamics. *Mediation, remediation and the dynamics of cultural memory*. (Eds. A. Erl and A. Rigney), 1-14. Berlin: Walter de Gruyter.
- Erl, A. (2011). *Memory in culture*. (Trans. S. B. Young) New York: Palgrave Macmillan.
- Erol, A. (2010). Re-imagining identity: The transformation of the Alevi semah. *Middle Eastern Studies*, 46(3), 375-387.
- Garde-Hansen, J. - Hoskins, A. - Reading, A. (2009). *Introduction. Save As ... Digital Memories*. J. Garde Hansen (Eds. A. Hoskins and A. Reading), 1-21. New York: Palgrave Macmillan.
- Garde-Hansen, J. (2011). *Media and memory*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Halbwachs, M. (2016). *Hafızanın toplumsal çerçeveleri*. (Çev.: B. Uçar), Ankara: Heretik.
- Halbwachs, M. (2017). *Kolektif bellek*. (Çev.: B. Barış). Ankara: Heretik.
- Kansteiner W. (2002). Finding meaning in memory: A methodological critique of collective memory studies. *History and Theory*, 4(2), 179-197.
- Lattu, İ.Y.M. (2019). Orality and ritual in collective memory: A theoretical discussion. *Jurnal Pemikiran Sosiologi*, 6(2), 94-111.
- Möckel-Rieke, H. (1998). Introduction: Media and cultural memory. *American Studies*, 43(1), 5-17.
- Nora, P. (2006). *Hafıza mekânları*. (Çev.: M. E. Özcan). Ankara: Dost.
- Öztürkmen, A. (2005). Staging a ritual dance out of its context the role of an individual artist in transforming the Alevi 'semah'. *Asian Folklore Studies*, 64(2), 247-260.
- Tint, B. (2010). History, memory, intractable conflict. *Conflict Resolution Quarterly*, 27(3), 239-256.
- Utkina, A.N. - Mironova V. E. - Loiko, O.T. - Volkov, A. E. (2016). Ritual as a method of social memory content transfer, *SHS Web*, 28, 1-5.
- Warburg, A. (2000). *Der bilderatlas mnemosyne*. (Ed. M. B. Warnke), Berlin: Akademie-Verlag.

Elektronik Kaynaklar

- URL-1: UNESCO. Semah, Alevi-Bektaşî ritual, <https://ich.unesco.org/en/RL/semah-alevi-bektasiritual-00384> (Erişim: 23.04.2020).
- URL-2: Onur Akdaşlı. (2017, 18 Kasım). Gazi cemevi turnalar semahı, <https://youtu.be/OZybS149v40> (Erişim: 11.04.2020).
- URL-3: Volkan Yılmaz. (2011, 4 Ocak) Volkan yılmaz - hü diyelim döne döne semahı (Almanyabad kreuznach cemevi). [Video]. YouTube. <https://youtu.be/1Telc7N5bzc> (Erişim: 12.04.2020).

- URL-4: Pir Sultan Abdal Kültür Derneği Kadıköy Şubesi. (2016, 22 Ağustos). Burgaz ada cemevi –kadın zakirin sazıyla semaha duran canlar [Video]. YouTube. <https://youtu.be/rDVRObBaIec> (Erişim: 23.04.2020).
- URL-5: Aleviorg. (2012, 12 Şubat). 19.02.12 - hizir cemi - canlar semah dönüyor. [Video]. YouTube. <https://youtu.be/1TK6yvG0-4U> (Erişim: 12.03.2020)
- URL-6: Nurhak2121. (2007, 6 Mart). Nurhak-cemevinde semah. [Video]. YouTube <https://youtu.be/CvxblUq27Hs> (Erişim: 14.03.2020)
- URL-7: Taner Anıl. (2017, 27 Nisan). Tolga sağ garip dede dergâhı cem semahı. [Video]. YouTube. <https://youtu.be/YkgrDdbhusU> (Erişim: 18.04.2020)
- URL-8: Mustafa Bor. (2014, 15 Ekim). Boryayın-gümüştane sinanlı köyü birlik cemi- semah 4.Bl.2014 Darıca Cemevi.[Video].YouTube. <https://youtu.be/d1xQeheo9b0>(Erişim: 17.03.2020)
- URL-9:Namık Kemal Zeybek İzlençeleri. (2017, 10 Şubat). Garip dede dergahı bozatlı hızır cemi. [Video]. YouTube. <https://youtu.be/snXvjsxRCk> (Erişim: 19.03.2020)
- URL-10: h0lig4n. (2007, 18 Nisan). Narlı cemevi–semah. [Video]. YouTube. <https://youtu.be/hs9FSCFc71k> (Erişim: 19.03.2020)
- URL-11: Ezgi Erdaş. (2017, 19 Mart). Gazi cemevi benim kabem semahi. [Video]. YouTube. <https://youtu.be/Kpcj5jXsnb4> (Erişim: 12.03.2020)